

ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОБЛЕМИ ФОРМУВАННЯ ГОТОВНОСТІ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ДО ВИРІШЕННЯ КОНФЛІКТІВ

І.Л.Холковська

Анотація. Стаття присвячена обґрунтуванню актуальності та з'ясуванню ступені дослідженості проблеми підготовки майбутніх учителів до попередження і розв'язання педагогічних конфліктів у загальноосвітній школі.

Ключові слова: конфлікт, протиріччя, педагогічний конфлікт, конфліктологічна компетентність, готовність до попередження і розв'язання педагогічних конфліктів.

Аннотация. Статья посвящена обоснованию актуальности и выяснению степени исследованности проблемы подготовки будущих учителей к предупреждению и решению педагогических конфликтов в общеобразовательной школе.

Ключевые слова: конфликт, противоречие, педагогический конфликт, конфликтологическая компетентность, готовность к предупреждению и решению педагогических конфликтов.

Annotation. The article is sanctified to the ground of actuality and finding out of degree of investigationalness of problem of preparation of future teachers to warning and decision of pedagogical conflicts at general school.

Keywords: conflict, contradiction, pedagogical conflict, conflict competence, readiness to warning and decision of pedagogical conflicts.

Постановка проблеми. Конфлікт у рамках сучасної конфліктологічної парадигми розглядається як об'єктивне явище соціальної взаємодії, оскільки є формою граничного загострення природних суперечностей, характерних для суспільства. Однаковою мірою це стосується відносин між суб'єктами педагогічного процесу у загальноосвітніх закладах. Об'єктивна детермінанта виникнення конфліктів у школі пов'язана передусім з конфліктогенною природою педагогічного процесу, рушійними силами якого є протиріччя.

Конфліктогенність педагогічної діяльності зумовлюється комплексом чинників: високим рівнем психологічної напруженості; стійким, інерційним характером конфліктів; діяльністю усіх учасників навчально-виховного процесу в режимі інтенсивної конфліктності; підвищеним емоційним тонуом учасників конфлікту; стресогенністю взаємовідносин педагогів і адміністрації школи, пов'язаною з постійним оцінюванням і контролем їх професійної діяльності; проблемним внутрішнім станом учителя; незбалансованістю неформальних і формальних стосунків у шкільному колективі; періодами підвищеної конфліктності дітей, зумовленими недоліками в організації педагогічного процесу.

Наявність об'єктивних протиріч у педагогічному процесі робить конфлікти неминучими, а управління ними – необхідною складовою управління педагогічним процесом у цілому. Сучасна школа потребує педагогів, готових приймати відповідальні рішення, організовувати продуктивне міжособистісне спілкування, засноване на принципах толерантності, поваги і визнання суверенності іншої людини. Педагогічна діяльність характеризується взаємодією великої кількості людей, які належать до різних вікових категорій і мають різні уявлення, погляди, життєвий досвід, що неминуче породжує конфліктні ситуації, для вирішення яких учителям необхідно оволодіти відповідними вміннями.

Мета даної статті полягає в обґрунтуванні актуальності та з'ясуванні ступені дослідженості проблеми підготовки майбутніх учителів до попередження і розв'язання педагогічних конфліктів у загальноосвітній школі.

Виклад основного матеріалу. Зовнішніми чинниками, що зумовлюють конфліктогенність педагогічного процесу, є соціальні, економічні і психологічні проблеми, які посилюють напругу в різних сферах соціальної взаємодії, що, у свою чергу, ускладнює процеси виховання і навчання. Неконструктивна поведінка учасників конфліктної ситуації часто призводить до переростання ділових конфліктів в емоційні, що спричинює такі негативні наслідки, як підвищення емоційної напруженості, тривожності, провокування неадекватних способів психологічного захисту. З іншого боку, конструктивне вирішення конфлікту як об'єктивного протиріччя може сприяти досягненню більш високого рівня особистісної зрілості взаємодіючих сторін.

Дані сучасних соціально-педагогічних досліджень (С.В.Банікіна, І.В.Козич, С.П.Свистун, Є.І.Степанов) свідчать, що конфлікти сприймаються суб'єктами педагогічної взаємодії (учителями,

представниками шкільної адміністрації, учнями, батьками) як неминуче явище шкільного життя, з яким необхідно не лише рахуватися, але й активно впливати на нього з метою запобігання негативним наслідкам і реалізації конструктивних можливостей. Проте характер взаємних претензій учителів і адміністраторів, учителів і учнів свідчить про те, що педагоги загальноосвітньої школи не володіють достатньою мірою ефективними практичними способами управління конфліктами.

Некомпетентність учителя у галузі профілактики і вирішення педагогічних конфліктів негативно позначається на його професійному становленні і особистісному іміджі, посилює конфліктність педагогічної діяльності, порушує цілісність навчально-виховного процесу, спричинює формування формально-рольових стосунків з учнями. Це, у свою чергу, призводить до деформації педагогічно доцільних взаємовідносин, деструктивно позначається на особистісному розвитку школярів. У результаті відбувається деформація освітніх цілей, інтересів, мотивів, потреб, цінностей учнів, виникає невдоволення результатами своєї діяльності у вчителя, порушується механізм зворотного зв'язку між вихователем і вихованцями.

Очевидним є протиріччя між потребою суспільства і освітньої системи в зниженні конфліктогенності шкільного соціуму, необхідністю управління конфліктами в школі, з одного боку, і недостатнім рівнем конфліктологічної компетентності педагогів загальноосвітньої школи, – з іншого.

Формування у майбутніх учителів готовності до попередження і вирішення конфліктів – досить складний процес, що вимагає серйозного наукового обґрунтування. Під час розробки теоретичних засад конфліктологічної підготовки майбутніх учителів необхідно враховувати досить широкий контекст розгляду проблематики конфліктів у сучасній науці та освітній практиці.

Проблеми загальної теорії конфлікту досліджувалися у рамках філософії і соціології. Результати досліджень представлені в працях вітчизняних (О.Я.Анцупов, Ф.М.Бородкін, Н.В.Гришина, О.І.Донцов, Н.М.Коряк, Н.В.Крогіус, В.Н.Кудрявцев, Л.А.Петровська, Є.І.Степанов, О.І.Шипилов та ін.) і зарубіжних (К.Боулдінг, Р.Дарендорф, Е.Дюркгейм, В.Зігерт, Л.Козер, Х.Корнеліус, Є.Мелібруда, Дж.Скотт та ін.) учених. Розкриті суть, рушійні сили, динаміка конфлікту, розроблені типології конфліктів, описані способи управління конфліктами.

Проблемі конфліктів важлива увага приділяється в психологічній науці. У багатьох теоретичних підходах психологічні конфлікти, їх характер і зміст стають основою пояснювальних моделей особистості. Суперечності, конфлікти, кризи є джерелом розвитку особистості, визначають її конструктивний або деструктивний життєвий сценарій (М.Дойч, В.С.Мерлін, В.М.Мясищев, Е.Еріксон, Ж.Піаже, З.Фрейд, К.Хорні та ін.). Не меншу роль вони відіграють і в соціальному житті людини, в міжособистісних стосунках, у міжгруповій взаємодії (Б.Т.Ліхачов, Б.Ф.Ломов, О.Г.Здравомислов, Л.Козер, В.М.Кудрявцев та ін.).

Поліаспектне дослідження феномену конфлікту здійснюється порівняно молодою міждисциплінарною наукою – конфліктологією (О.Я.Анцупов, К.Боулдінг, Н.В.Гришина, О.М.Громова, Р.Дарендорф, С.М.Ємельянов, О.Г.Здравомислов, Л.Козер, М.І.Леонов, Е.А.Уткін, Б.І.Хасан, В.М.Шепель та ін.), в надрах якої зароджуються самостійні наукові галузі конфліктологічних знань.

Нині у стадії становлення перебуває педагогічна конфліктологія – нова галузь наукових знань про педагогічні конфлікти (К.В.Багмет, С.В.Баникіна, А.С.Белкін, В.І.Журавльов, О.М.Лукашенок, М.М.Рибакіна та ін.).

У педагогічній науці накопичений значний науковий потенціал з проблематики конфліктів. Так, вивчалися причини конфліктів у середній і вищій школі (О.О.Акімова, В.І.Андреев, О.Я.Анцупов, С.В.Баникіна, В.І.Журавльов, О.А.Іванова, О.М.Лукашенок, А.В.Майорова, Г.К.Макарова, С.А.Новікова, І.І.Риданова, О.А.Рильська, Н.В.Самоукіна, Н.Є.Щуркова).

Досліджувалися окремі аспекти управління конфліктами в загальноосвітніх закладах (Н.Ю.Воронова, Є.І.Степанов, В.П.Бедерханова, В.І.Митюк, Р.А.Рогожникова, А.Л.Бугаєва, К.С.Лисецький, І.І.Бекетова, Н.В.Самсонова, М.С.Бондаренко).

Необхідність конфліктологічних знань і умінь визнається усіма дослідниками, а підготовка в галузі конфліктології стає невід'ємною складовою навчання фахівців різного профілю. Об'єктом уваги дослідників ставали різні аспекти конфліктологічної підготовки фахівців: сутність і зміст понять «конфліктологічна готовність», «конфліктологічна компетентність», «конфліктологічна культура» (З.З.Дринка, Г.М.Болтунова, Є.С.Єфімова, І.В.Козич, О.П.Хорошилова); підходи, зміст і методи формування конфліктологічної компетентності і культури фахівців різного профілю (А.І.Кротов, Д.В.Івченко, Н.В.Самсонова, Т.М.Черняєва); концептуальні основи конфліктологічної підготовки майбутніх учителів (О.А.Іванова, В.В.Базелюк); підходи, зміст і методи формування

готовності учителів до вирішення окремих професійно-конфліктологічних завдань (О.М.Лукашонок, М.І.Реутов, Д.В.Горелова, Н.О.Гур'єва, І.С.Пилипець, О.Г.Петушкова, О.П.Хорошилова); зміст і засоби формування конфліктологічної компетентності учителів (Н.В.Куклева, Є.Є.Єфімова).

Значна частина педагогічних досліджень присвячена пошуку способів вирішення конфліктів, які виникають у системах «учитель — учень», «учень — учень», «учитель — учитель», а також «учитель — батьки», «учитель — адміністрація». Водночас слід зазначити, що проблема педагогічного конфлікту в психолого-педагогічній і соціологічній літературі нерідко розглядається однобоко, основна увага фокусується на деструктивних аспектах конфліктної взаємодії, а сам конфлікт розуміється як незручне для педагога і таке, що заважає його роботі протириччя, якого в ідеалі варто було б взагалі уникати. При цьому, як правило, не враховуються продуктивні аспекти конфлікту як чинника, що сприяє суспільному та індивідуальному розвитку.

Аналіз теоретичних досліджень з проблеми педагогічного конфлікту свідчить про необхідність подальших пошуків, що обумовлюється недостатньо повним розкриттям специфіки та особливостей педагогічного конфлікту з позиції психолого-педагогічної теорії й практики; недостатньо ґрунтовною розробкою технологічних аспектів оволодіння майбутніми учителями конфліктологічною компетентністю; необхідністю створення комплексної структурно-функціональної моделі формування готовності майбутніх учителів до попередження і конструктивного вирішення педагогічних конфліктів. Можна констатувати, що, незважаючи на велику кількість досліджень, присвячених проблематиці педагогічних конфліктів, методологічні, теоретичні і технологічні основи педагогічної конфліктології перебувають поки що на стадії становлення. Ця обставина, у свою чергу, суттєво ускладнює розробку концепції та технології підготовки майбутніх учителів до попередження і розв'язання конфліктів у навчально-виховному процесі загальноосвітньої школи.

Водночас існують розробки з питань конфліктологічної підготовки фахівців різних галузей, які можуть бути використані для побудови науково-методичної концепції формування конфліктологічної компетентності майбутніх учителів. У психолого-педагогічній літературі обґрунтовано низку загальних підходів, які можуть скласти основу конфліктологічної підготовки учителів: гуманістичний, системно-діалогічний, ситуаційно-діяльнісний, рефлексивно-діяльнісний, особистісно орієнтований, соціально-психологічний, професійно-технологічний, синергетичний, компетентнісний, культурологічний та ін. Перераховані методологічні підходи визначають окремі аспекти конфліктологічної підготовки вчителів. Її головними завданнями слід вважати формування інтегрованих особистісних характеристик (конфліктологічної компетентності, конфліктологічної культури), що забезпечують готовність до попередження і конструктивного вирішення педагогічних конфліктів.

У технологічному плані конфліктологічна підготовка майбутніх учителів може відбуватися за двома принципами: послідовно-диференційованим і інтегровано-концентричним. Послідовно-диференційований принцип реалізується, коли відповідно до етапів професійної підготовки майбутніх учителів планується послідовне формування складових їх конфліктологічної готовності: спочатку в інтелектуальній сфері (перший етап — формування знань про конфлікти); потім у мотиваційній, емоційній (другий етап — розвиток саморегуляції, рефлексії); насамкінець у предметно-практичній (третій етап — розвиток конфліктологічних умінь). Інтегровано-концентричний підхід реалізується, коли на кожному етапі конфліктологічної підготовки відбувається розвиток усіх сфер в єдності, з поступовим їх підняттям на більш високий рівень. Другий підхід більшою мірою відповідає природі цілісного педагогічного процесу і видається більш адекватним проблематиці формування готовності майбутніх учителів до попередження і вирішення конфліктів в умовах загальноосвітньої школи.

Аналіз практики підготовки студентів у вищих педагогічних навчальних закладах свідчить, що в змісті їх професійної готовності конфліктологічній складовій зазвичай відводиться другорядна роль. Це знаходить відображення, зокрема, в змісті навчальних посібників. У більшості підручників з педагогіки конфліктологічна тематика або відсутня, або ж розглядається в контексті більш загальних проблем. Навчальні посібники, безпосередньо присвячені конфліктології, зазвичай акцентують увагу на комунікативному аспекті педагогічної діяльності або ж пропонують загальноконфліктологічні знання без урахування специфіки діяльності педагогів загальноосвітньої школи. У зв'язку з цим конфліктологічна підготовка нерідко має фрагментарний, дифузний характер і не забезпечує належного рівня готовності учителів до управління конфліктами в школі.

Такий висновок підтверджується результатами досліджень реальної педагогічної практики. Зокрема, за даними Г.Л.Вороніна, 66% учителів припиняють конфліктні дії школярів шляхом застосування різних санкцій, 50% проводять індивідуальну роботу з учнями в урочний і позаурочний

час, тільки 19,4% займаються профілактикою конфліктів, а 11,1% взагалі не реагують на конфліктні ситуації [1].

Дослідження Н.Р.Салимова також свідчить про домінування адміністративних заходів у процесі вирішення шкільних конфліктів: 69,8% педагогів вирішують конфлікти авторитарно, з них 56,4% використовують для цього нотації, повчання, 13,4% відразу вдаються до різних санкцій – від виклику батьків до видалення учня з класу; тільки 30,2% педагогів вирішують конфлікт з урахуванням вікових, індивідуально-типологічних особливостей дитини, 4,7% взагалі не звертають увагу на "невдоволення", "поведінку" учнів, продовжуючи вести урок [3].

За даними, отриманими шляхом опитувань молоді, близько 48% учнів загальноосвітніх шкіл вважають, що у них не склалися стосунки з педагогом, а у ряді випадків вони мають ворожий характер, що, швидше за все, є наслідком невмілого вирішення конфліктних ситуацій [2].

Рівень сучасної культури вимагає від учителя уміння вирішувати педагогічні конфлікти на основі гуманістичного підходу, використовуючи конфліктні ситуації для стимулювання особистісного розвитку школярів. Проте в масовій педагогічній практиці, зважаючи на відсутність відповідних теоретичних знань, практичних умінь і навичок, вирішення конфліктів часто відбувається на емпірично-інтуїтивному рівні. Цілком очевидно, що учитель має бути спеціально підготовлений до конструктивного розв'язання конфліктів на основі наукових рекомендацій. Учителі загальноосвітніх шкіл відзначають практичну цінність такої підготовки, необхідність оволодіння вміннями попереджати і розв'язувати конфлікти гуманістичними методами, оскільки це справляє значний вплив на формування особистості учнів.

Висновки. Таким чином, вивчення теорії і практики підготовки майбутніх учителів до попередження і вирішення педагогічних конфліктів дає підстави визначити низку протиріч, які зумовлюють необхідність комплексної розробки цієї проблеми:

- на соціально-педагогічному рівні – між необхідністю зниження соціальної напруженості і нестабільності в суспільстві через подолання конфліктів в освітній галузі і неспроможністю системи освіти як соціального інституту забезпечити відповідну професійну готовність суб'єктів до вирішення криз соціальної взаємодії; між необхідністю попередження і конструктивного вирішення педагогічних конфліктів для гармонізації взаємовідносин суб'єктів педагогічного процесу і конфліктологічною некомпетентністю учителів;

- на науково-теоретичному рівні – між необхідністю розробки системи конфліктологічної підготовки майбутніх учителів в умовах педагогічного ВНЗ і недостатньою визначеністю її цільового, структурного, змістового, процесуального і результативного компонентів; між необхідністю досягнення конфліктологічної компетентності майбутніх учителів і низьким рівнем конфліктологічної готовності випускників педагогічних ВНЗ;

- на науково-методичному рівні – між необхідністю вироблення загальних вимог до конфліктологічної підготовки студентів педагогічного ВНЗ і їх невизначеністю в реальних умовах вищої професійно-педагогічної освіти; між необхідністю формування базових конфліктологічних компетенцій майбутніх учителів і недостатньою розробленістю відповідних педагогічних засобів; між необхідністю об'єктивної оцінки стану конфліктологічної готовності майбутніх учителів і недостатньою розробленістю системи відповідних оцінних критеріїв і показників; між необхідністю ефективної конфліктологічної підготовки майбутнього учителя і необґрунтованістю відповідного комплексу педагогічних умов.

Виокремлена сукупність протиріч свідчить про необхідність розробки цілісної концепції формування у майбутніх учителів готовності до попередження і конструктивного вирішення педагогічних конфліктів, яка характеризується єдністю методологічного, теоретичного і технологічного аспектів.

Література

1. Воронин Г. Л. Конфликты в школе / Г. Л. Воронин // Социол. исследования. - 1994. - № 3 - С. 94-98.
2. Рыбакова М.М. Конфликт и взаимодействие в педагогическом процессе / Кн. для учителей. - М.: Просвещение, 1991. - 127 с.
3. Салимов Н.Р. Формирование готовности будущего учителя к предупреждению и решению конфликтов в школе средствами юмора: дисс. ... канд. пед. наук: спец. 13.00.08 „Теория и методика профессионального образования” / Наиль Раилевич Салимов. - Уфа, 2009. - 222с.